

İSLAMÎ TÜRK EDEBİYATININ İLK ÜRÜNLERİNDE HULEFÂ-YI RÂŞİDİN

Yard.Doç. Dr. Ali ÇAVUŞOĞLU
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

al-Khulafa al-Rashidun in the First Works of Muslim Turkish Literature

A Müslim believes in Allah and likes things if Allah likes and does not like if Allah does not like. This love hierarchially spreads downwards like a pyramid.

This basic love philosophy of Islam is used in the same forms in the Turkish literature. Poets write poems in which they utter their love and obedience for Allah, Prophet, the four Caliphs and other great figures in religion and state.

The Pyramid of love turns upwards where it came out and unites in the same point. Namely the love for the four Caliphs is actually the love they utter for Allah and for his Prophet.

Türklerin İslâma ve Peygamber'e, Peygamber'in yakın arkadaşlarına, sahabelerine, diğer din ulularına sevgi ve bağlılıklarını gösteren en güzel örneklerden biri de bunu, yazmış oldukları eserlerinde, yaşamakta oldukları hayat nizamının da bir gereği olarak, bir hiyerarşik düzen içerisinde ifade etmiş olmalarıdır.

Hemen bütün divan ve mesnevilerde, üzerinde söz edilecek ilk konular mutlaka Allah, Peygamber, Hulefâ-yı Râşidîn, padişah, vezîr-i a'zam vb. şeklinde sıralanmaktadır. İslâmın yaratılış teorisıyla de ilgisi olan bu düzen fikri bir Müslümanın hayatının bütün evrelerine hakimdir. Onun dünyadaki huzuru yine bu hiyerarşinin unsurlarına bağlılıkla birlikte her yönüyle onlara itaat ve benze-meye çalışma derecesindedir. Bu itibarla bir şair ya da yazar, yazmış olduğu eserine bu hiyerarşik düzen içerisinde başlamakla kendisini hem bu yukarıdan aşağıya doğru sıralanan düzenin bir parçası ilân etmekte hem de bir görev ve bağlılığı yerine getirmiş olmakla belki de bir iç huzuru duymaktadır.

Ancak şair ya da yazarın gelenek gereği bir şeyler söylemeye çalıştığı bu hiyerarşi ile ilgili duygu ve düşüncesinin her zaman belli bir inançtan kaynaklandığını kabul etmek gerekir. Aslında bu onun için sadece bir inanç ilânı değil, dinin

ve devletin önderleriyle ilgili tarih boyunca aynı şekilde tekrarlarla anlatılıp gelen yargıların kendi duygu ve düşüncesindeki ön kabuller olarak da ilândır.

Bu bağlamda yukarıda anılan hiyerarşik düzen içerisinde Allah ve Peygamber'den sonra üçüncü sırada yer alan Hulefâ-yı Râşidîn ile ilgili duygu ve düşüncelerin de Türk İslâm edebiyatının ilk ürünleri olan Divan-ı Hikmet, Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakayık'tan itibaren edebî ürünlerimizde işlene geldiği görülmektedir. Burada dört seçkin sahabe ile ilgili söz konusu üç eserdeki duygu ve düşünceler ele alınacaktır.

İLK HALİFE HZ.EBU BEKİR

Hz.Peygamber'e olan inanç ve bağlılığı, bütün varını inancı için harcaması, Hz.Peygamber'in de ona olan sevgi ve saygısı ile onun hakkında söylemiş olduğu övgü dolu sözleri dolayısıyla Müslümanlar onu çok sevmişler, ona derin bir saygı duymuşlar; bunu da hiyerarşik sıralamada Hz.Peygamber'den hemen sonra anarak göstermişlerdir.

Elimizde Yesevî'ye ait tam bir divan olmamakla birlikte onun da yukarıda sözü edilen hiyerarşiye uymuş olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bilindiği üzere ilk Türk tarikatı Yesevîliğin kurucusu olan Hoca Ahmed-i Yesevî'nin eseri Divan-ı Hikmet'te göze çarpan ilk konulardan biri ondaki Allah aşkı, Peygamber'e olan aşırı bağlılık ve sevgi ile, sahabe sevgisidir.

Doğup büyüdüğü Türkistan'dan ayrılarak gurbet hayatı yaşayan ve garip olan Ahmed-i Yesevî, Hulefâ-yı Râşidîn'i hilafet sırasına göre andıktan sonra gurbet gibi bir duyguyu dinin yüce önderlerinin de yaşamış olduğundan bahisle teselli bulur, hatta böyle bir duyguyu yaşadığı için memnun olur.

*Gurbet deđdi Mustafa gibi erenler
Otuz üç bin sahabe ve arkadaşlara
Ebu Bekr Ömer Osman Murtaza'ya
Gurbet deđdi onlara hem söyleyeyim ben işte¹*

O da Ebu Bekir'i öncelikle ve İslâm tarihinde anıla gelen en bariz vasfı Sıddik unvanıyla anar. Ebu Bekir, Peygamber'i görür görmez inanmış, her zaman Hz.Peygamber'in yanında yer almış, her güçlüğe onunla birlikte göğüs germiş, ona destek ve arka çıkmış; onun dert ortağı ve sırlarını paylaştığı bir dost olmuştur. Kızı Aişe'yi Peygamber'le evlendirip onun kayınpederi olmuş ve her konuda Peygamber'in bir dediğini iki etmemiş, onun dediklerini tam olarak ve tartışmasız yerine getirmiştir. Hz.Peygamber'in şu sözü Ebu Bekir'i anlatmak için kâfidir: "Ebu Bekir, arkadaşlığı ve malıyla kendisine en çok güvenip minnettar olduğum birisidir. Eğer Allah'tan başka halil (dost) edinecek olsaydım, Ebu Bekir'i dost edinirdim. Fakat İslâm kardeşliği ve sevgisi şahsi dostlukların üzerindedir. Ebu Bekir'inkinden başka mescide açılan bütün kapılar kapatılsın."²

Yesevî'ye göre Ebu Bekir'in Peygamber'e karşı en ufak bir hata içerisinde olmaması, sadık bir arif olması ve mağara dostu olması dolayısıyla ayrı bir yeri vardır. Onun bu ayrı yerine Hz.Peygamber bir kez daha, "Peygamberlerden

¹ Hoca Ahmed-i Yesevî, Divan-ı Hikmet (Hazırlayan: Hayati Bice), TDV Yay., Ankara 1993, s. 31.

² İsmail Mutlu, Dört Halife Devri, Yeni Asya Yay., İstanbul 1991, s. 20.

sonra güneş Ebu Bekir'den daha efdal bir kimse üzerinde doğup batmadı.³ sözüyle işaret etmiştir. Hz.Peygamber'in vefatından sonra da Ebu Bekir'in göstermiş olduğu tavır ve eylemler onun nasıl bu kutlu sözlere tam bir ayna olduğuna açık delillerdir.

*“Gördüğü zaman inanan Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir
Üstün olup dayanan Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir*

*Dertleşende ağlayan kulluğa bel bağlayan
İç bağrını dağılayan Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir*

*Bir sözünden dönmeyen sırrını asla demeyen
Gafil olup yatmayan Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir*

*Cân cânâna kavuşturan kızını elden veren
El bağlayıp yalvaran Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir*

*Dediği sözüne yeten nefis ve hevadan giden
Hak Resûl'ü güçlendiren Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir*

*Muhammed'e kayınbaba kılmış değil hiç hata
Boynuna koyan futa Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir*

*Kul Hoca Ahmed tasdik eyle mağara dostunu ayrı tut
Âriflikte bil sadık Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir⁴”*

Yusuf Has Hacib de Kutadgu Bilig adlı eserinde Hulefâ-yı Râşidîn ile ilgili bölümde ikisi kayınbabası ikisi de damadı olan dört sahabenin halkın en seçkini, en iyileri ve onun müşavirleri olduklarını söyledikten sonra Ebu Bekir için gönlü dürüst sıddîk ifadesini kullanır. Sadece Peygamber'in rızasına ulaşabilmek için malını, bedenini ve canını ona feda ettiğini söyler.

“Bunlar onun sevdiği dört arkadaşı idi; yanındaki müşavirleri bunlar idi.

İkisi kayınbabası, ikisi damadı idi, bunlar halkın en iyisi ve en seçkini idiler.

Başta, herkesten önce, Tanrı'ya inanmış, gönlü ve dili dürüst (sıddîk) olan Ebu Bekir gelir.

Malını, tenini ve canını fedâ etti; dileği ancak Peygamber'in rızası idi.⁵”

Yusuf yukarıda anıldığı üzere İslâm kozmogoni anlayışına uygun şekilde Hulefâ-yı Râşidîn'in varlık nedeni ile varlığın oluşumunda temel olan unsurlar arasında ilişki kurar.

“Bu dört sahabe benim için dört unsur gibidir; unsurlar denkleşirse gerçek

³ Ahmet Cevdet Paşa, Kıyas-ı Enbiya, Bedir Yay., İstanbul 1976, c. 1, s. 281.

⁴ Divan-ı Hikmet, s. 62.

⁵ Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig (Çeviri: R.R.Arat), TTK, Ankara 1994, bb.49-62.

hayat vücuda gelir.⁶

Bilindiği üzere, pek çok tasavvufi eserde de ifade edildiği gibi, maddî hayattaki denge ve dengesizlik dört unsur olan “toprak, ateş, hava ve su”yun denge ve dengesizliğine bağlıdır. Hatta bunlardan birinin olmaması hayatın olmaması demektir. Hulefâ-yı Râşidîn’in İslâmî hayattaki önemlerinin böyle bir benzetmeyle anlatılması Yusuf’a özgüdür ve bu benzetme Müslümanın varlık karşısındaki tavrını da yansıttığını söyleyebileceğimiz ilginç bir örnektir.

Peygamber’le birlikte onun yakın arkadaşları hakkında duada bulunmak da Müslüman için zevkle yerine getirilen güzel bir davranıştır.

“Ey Rabb’im sen bunlara benden sonsuz selâmları, devamlı olarak ulaştır.

Onları daima benden razı et; ulu günde onları bana şefaâtçi kıl.”⁷

Yüknekli Edip Ahmet, Atebetü’l-Hakâyık’ında Hulefâ-yı Râşidîn’i aynı sıra ile, fakat kısmen farklı meşhur özellikleriyle anar. Ebu Bekir’i, Peygamber’imizin “Sen Allah’ın cehennemden azad ettiği kimsesin.” sözüne mahzar olduğu için azad edilmiş anlamında “Atîk” lâkabıyla, Ömer’i hakkı batıldan ayıran anlamında Hz.Peygamber’in ona verdiği bir lâkap olan “Fârûk” lâkabıyla, Osman’ı, Peygamber’in iki kızı, Rukiyye ve Ümmü Gülsüm’le evlenmekle şereflendiği için, iki nur sahibi anlamında “Zinnüreyn” lâkabıyla ve Ali’yi de İslâm tarihindeki en meşhur özelliği olan yiğitlik ve kahramanlığıyla anar.

*“Onları anmaktan hiçbir zaman usanmam
Biri Atîk, diğeri Fârûk, üçüncüsü Zi’n-Nüreyn
Dördüncüsü yiğit ve kahraman Ali’dir”*

Edip Ahmet, bazı yanlış ve kötü itikat sahibi Müslümanların da varlığına dikkat çekerek onlara beddua eder. Ancak bu kötü itikat sahipleri için sadece “Bin kere lânet olsun.” demekle yetinir.

Müslüman Türklerin edebî eserlerinde sahabenin herhangi birisiyle ilgili söv-gü sözlerinin ya da kötü düşüncelerin yer aldığı herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Türkler Hulefâ-yı Râşidîn’le olduğu gibi diğer sahabelerle ilgili olarak da her zaman temiz düşünmüşler ve temiz itikatlarını muhafaza etmişlerdir. Sahabe hakkındaki kötü düşünceler, Yusuf Has Hacib’in de işaret ettiği gibi Müslümanların hayatlarında sadece manevî dengeleri değil maddî dengeleri de sarsacak etkiler oluşturmuştur. Bu nedenle Edip Ahmet, kötü itikat sahipleri için ettiği bedduada mazurdur.

*Kim onun bu dört arkadaşı hakkında
Kötü itikat beslerse
Ona bin kere lanet
Tanrı’m sen bağışlayan Rabb’imsin*

⁶ a.y.

⁷ a.y.

İKİNCİ HALİFE HZ.ÖMER

H.z.Peygamber'in, "Allâh'ım! Ya Ebu Cehil ile yahut Ömer ibni'l-Hattab ile bu dini aziz et." duasının bir cevabı olarak Müslüman olan Ömer'in İslâma ne büyük hizmetlerde bulunduğu tarih ve edebiyat kitaplarında gururla anlatılır. Ömer'in en meşhur özelliği adaletli oluşudur. O Müslüman olduktan sonra İslâm açıkça ilân edilmiş, tekbirler getirilerek meydanda namaz kılınmıştır. Bilâl, H.z.Peygamber'in vefatından sonra ezan okumayacağına dair yemin ettiği hâlde Kudüs'ün fethinden sonra H.z.Ömer'in ricasıyla ezan okumuş ve Müslümanları hoşnut etmiştir⁸. H.z.Peygamber'in kayınpederi olan H.z.Ömer'in, suçlu ailesinden biri de olsa adaleti yerine getirmekte zerre kadar tereddüt etmediği bilinmektedir.

*"İkinci dost olan adaletli Ömer'dir
Müminlikte dost olan adaletli Ömer'dir*

*Bilâl'e ezan okutan şeriati bildiren
Din sözünü anlatan adaletli Ömer'dir*

*Kâbe kapısını açtıran bütün putları kırdıran
Rasûl gönlünü dindiren adaletli Ömer'dir*

*Şeriati gözeten tarikati doğru tutan
Hakikati iyi bilen adaletli Ömer'dir*

*Oğlunu azarlayıp getiren kırbaç vurup öldüren
Adalet eyleyip yol soran adaletli Ömer'dir*

*Çıra olup sönmeyen din yolundan dönmeyen
Haksız işi eylemeyen adaletli Ömer'dir*

*Miskin Ahmed eyle yâd eyle aczini beyan
Belki ruhu eyler şâd adaletli Ömer'dir⁹"*

Yusuf Has Hacib de "insanların seçkini, halk içinde mümtazı" olarak andığı Ömer'in ne denli samimi olduğunu ve dine ne denli hizmet ettiğini şu sözlerle anlatır:

"Sonra dili ve gönlü bir olan Ömer vardı.Yardımcısı ve doğru dinin temeli o idi; şeriatin yüzünden perdeyi o kaldırdı¹⁰."

ÜÇÜNCÜ HALİFE HZ.OSMAN

H.z.Osman'ın, İslâm tarihinde yaygın olarak anılan özelliklerinin başında hayâ sahibi olması gelir. Meleklerin bile ondan haya ettikleri hatta o geldiğinde H.z.Peygamber'in de toparlanarak üzerini örttüğü anlatılır¹¹. H.z.Peygamber'in iki

⁸ Dört Halife Devri, s. 111.

⁹ Divan-ı Hikmet, s. 62.

¹⁰ Kutadgu Bilig, bb. 49-62.

¹¹ Dört Halife Devri, s. 198.

kızı Ümmü Gülsüm ve Rukiyye ile evlenmiş ve bundan dolayı Zinnureyn lâkabıyla anılmıştır. O da diğerleri gibi mal ve mülkünü İslâm için harcamış, pek çok köleyi özgürlüğüne kavuşturmuştur. Hz.Peygamber'in vefatına yakın zamanlarda bir gün, "Aşhabımdan bazılarının yanımda bulunması beni sevindirir." demesi üzerine sıra ile "Ebu Bekir'i çağıralım mı?", "Ömer'i çağıralım mı?" diye sormuşlar, Hz.Peygamber bir şey dememiş, fakat "Osman'ı çağıralım mı?" dediklerinde "Evet" demiştir. Bunun üzerine Osman hemen gelmiş ve onu görünce sevinen Peygamber bir süre sohbet etmiş, ona döneminde meydana gelecek fitnelere dolaylı sabretmesi telkininde bulunmuştur¹².

Ahmed-i Yesevî, Hz.Osman'la ilgili olarak şunları söyler:

*"Üçüncü dostu yâr olan haya sahibi Osman'dır
Her nefeste yâr olan haya sahibi Osman'dır"*

*Hak Resûl'ün damadı dinimizin adabı
Kölelerin azad edicisi haya sahibi Osman'dır"*

*Okuduğu şâtibi ayet hadis kâtibi
Minber üstünde hatibi haya sahibi Osman'dır"*

*Münâcâtı kâh-ı Târ aldıkları iki nur
Dedikleri bütün inci haya sahibi Osman'dır"*

*Çoklar gelip yaya koymadılar şehzâde
Şehid eylediler orada haya sahibi Osman'dır"*

*Tarif eyledin Osman'ı Hoca Ahmed sen onu
Yoktur şüphesi gümanı haya sahibi Osman'dır"*¹³

Yusuf da Kutadgu Bilig'inde Hz.Osman'ın meşhur özelliklerini şu sözlerle anar:

"Sonra haya sahibi, yumuşak huylu, insanların seçkini, cömert ve eli açık olan Osman idi.

O bütün malını ve kendisini feda etti, Peygamber de ona iki kızını verdi¹⁴."

DÖRDÜNCÜ HALİFE HZ.ALİ

Şecaat ve ilmiyle dillere destan olan Hz.Ali, İslâm tarihinde hakkında en fazla ve oldukça farklı şeyler yazılıp söylenmiş seçilmişlerdendir. Elbette eline kılıcını aldığı anda her zaman kılıcın hakkını veren, bu nedenle Allah'ın Arslanı olarak anılan Ali'nin, daha ergenlik çağına ulaşmadan Peygamber'e inanmak gibi bir bahtiyarlığa sahip olması dolayısıyla da seçkin bir yeri vardır.

O, meşhur kılıcı Zülfikâr ve meşhur atı Duldül'le hakkında efsaneler ve kahramanlık destanları anlatılan çok güçlü bir şahsiyettir.

¹² Dört Halife Devri, s. 20.

¹³ Divan-ı Hikmet, s. 63.

¹⁴ Kutadgu Bilig, bb. 49-62.

Ahmed-i Yesevî, Hz.Ali'yi şiirlerinde şu şekilde anar:

*“Dördüncüsü dost olan Hak arslanı Ali'dir
Hem Mirâc'da yâr olan Hak arslanı Ali'dir*

*Dediği sözü Rahmanî görsen yüzü nûrânî
Kâfirlerin kıranı Hak arslanı Ali'dir*

*Himmat kuşağı belinde Mevlâ'm yâdı dilinde
Zülfikârı elinde Hak arslanı Ali'dir*

*Binip çıksa Düldül'e yere düşer zelzele
Kâfirlere velvele Hak arslanı Ali'dir*

*Düşmanlara mukabil oldu kâfire katil
Kılan bâtlı zâil Hak arslanı Ali'dir*

*Rahmet eyleye Bir ve Var her ne kılsa gücü var
Hoca Ahmed'e medekâr Hak arslanı Ali'dir¹⁵”*

Ahmed-i Yesevî'nin, diğerlerinden farklı olarak, Hz.Ali'nin kahramanlığını ikinci kez bir şiirine konu edinmesi de onun İslâm dünyasındaki bu şöhretini gösterir.

*“Tarif eylesem Ali Allah'ın Arslanıdır
Ki kılıç ile kâfiri kırmaktadır*

*Kâfirleri eyler imana davet
Vermektedir her zaman İslâma kuvvet*

*Ki mümin olanını alıp gelmektedir
Kabul kılmayanını kırıp gelmektedir*

*Ki kılıç ele alıp binse Düldül'e
Düşmektedir kâfirler kavmine velvele*

*Elindeki silah'ı Zülfikâr'ı
Savaşanda uzar kırk arşın*

*Ali'nin var idi on sekiz oğlu
Onun her hangisidir büyük tuğlu*

*Ali İslâm için kanlar yutmaktadır
İslâmın tuğunu sıkı tutmaktadır¹⁶”*

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'in “Dört Sahabenin Methini Söyler” adlı bölümünde Hz.Ali'nin “seçkin, cesur, yiğit, kahraman, cömert, gönlü saf ve akıllı”

¹⁵ Divan-ı Hikmet, s. 63.

¹⁶ Divan-ı Hikmet, s. 56.

olmasının yanında "bilgili, takva sahibi" büyük bir zat olduğunu söyler¹⁷. Sonra, dört sahabeyi kast ederek şöyle devam eder: "Bunlar din ve şeriatin temeli idi; bunlar kâfirler ile münafıklardan gelen eziyetlere katlandılar."¹⁸

Edip Ahmet ise Hz.Ebu Bekir'le ilgili söylenenler kısmında naklettiğimiz şekilde Hulefâ-yı Râşidin'in sadece meşhur lâkaplarını anmakla ve dördüne de selâm göndermekle yetinir¹⁹.

Türk-İslâm edebiyatının ilk ürünlerinden hareketle ele alınan bu kısa incelemede belki de bütün Türk edebiyatı için geçerli olduğunu söyleyebileceğimiz şu sonuç ifade edilebilir:

Türk edebiyatında sahabeden, özellikle de İslâmın yayılıp kökleşmesinde muazzam hizmetleri olan Hulefâ-yı Râşidin'den, anıla gelen güzel vasıflarıyla, hep saygı ve sevgi çerçevesinde söz edilmiştir. Ne hilafet meselesiyle ne de Ehl-i Beyt'le ilgili olarak en ufak bir olumsuz duygu ve düşünce akışına yer verilmemiş, buna meydan vermeye çalışarak bir tartışma zemini oluşturma çabasında olanlar ve onlar hakkında olumsuz sözlerde bulunanlara ise sadece beddua edilmekle yetinilmiştir.

Yine Türk edebiyatının tamamı şahit gösterilerek denebilir ki, Peygamber'i seven, itaat eden, ashabını da Allah'ını da sever ve itaat eder; böylece bütün evreni ve varlıkları kuşatacak bir sevgi ağı örülür. Müslüman Türkün itaat ve saygısında olduğu gibi sevgisindeki hiyerarşi de edebi eserlerine yansımıştır.

¹⁷ Kutadgu Bilig, bb.49-62.

¹⁸ a.y.

¹⁹ R. R. Arat, Atebetü'l-Hakayık, TTK., Ankara 1992.